

William C. Chittick
S engleskog preveo: Haris Dubravac
Bogovi moderniteta¹

UDK 17.021.1:28
2-157

Autor u ovome radu pokazuje kako su uzusi uma koji su doneseni modernitetom rijetko podudarni s islamskim naučavanjem, budući da ništa što karakterizira modernitet nije *tevhid*. Stoga, on naziva karakteristične crte moderniteta *takthīrom*, to jeste umnožavanjem stvari i potvrđivanjem mnoštva bogova, što je doslovna suprotnost *tevhidu*, svodenju stvari na jedno, zapravo potvrđivanju Božije jednoće, a to je prvo načelo islamskog promišljanja. Razumijevanje prirode mnoštva lažnih bogova uvijek je bilo središnje za intelektualne nauke, a modernim vremenima i modernom mišljenju nedostaje jedinstvena orijentacija. Možda najveća prepreka za muslimane u nošenju s modernitetom jeste opći trend odbacivanja svega osim najpovršnijih ukrasa islamske tradicije. Autor zaključujući kaže da se Tradicija nikada ne može oporaviti oponašanjem ili zajedničkom akcijom, već jedino pojedinačnom posvećenošću i ličnim ostvarenjem, jer razumijevanje ne može biti nametnuto ili propisano, ono može rasti samo u srcu.

Ključne riječi: modernitet, islamsko naučavanje, *tevhid*, *takthīr*, (islamske) intelektualne nauke, Tradicija

¹ William C. Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World*, Oneworld Publications, Oxford, 2007, pp. 12-22.

Možda najbolji način da se pokaže kako su uzusi uma koji su doneseni modernitetom rijetko podudarni s islamskim naučavanjem jeste promišljanje o karakteristikama moderniteta – pri čemu mislim na razmišljanje i norme “globalne kulture” u kojoj danas živimo. Trebalo bi biti bjelodano da ništa što karakterizira modernitet nije tevhid (*taḥwīd*), prvi princip islamskog razmišljanja. Umjesto toga, pošteno bi bilo reći da se modernitet odlikuje suprotnošću tevhida. Ovo bi se moglo nazvati *širkom* ili “pridruživanjem Bogu druga”, mada je za većinu muslimana ta riječ isuviše emotivno nabijena, pa je od velike pomoći u ovoj raspravi. Stoga, neka mi bude dopušteno nazvati karakteristične crte moderniteta *teksirom* (*takṭhirom* – mnoštvo), što je doslovno suprotnost tevidu. *Tevhid* znači svesti stvari na jedno, a, u religijskom kontekstu, to znači potvrđivanje da je Bog jedan. *Teksir* / mnoštvo znači načiniti stvari mnoštvom, i, kao što ja ovdje shvaćam, to znači potvrđivanje da postoji mnogo bogova.

Modernim vremenima i modernom mišljenju nedostaje jedinstveno središte, jedinstvena orijentacija, jedinstven cilj, uopće, jedinstvena svrha. Drugim riječima, nema jednog “boga”. Bog je ono što daje smisao i orijentaciju u životu, a moderni svijet izvodi smisao iz mnogo, mnogo bogova. Kroz konstantno intenziviranje procesa *teksira*, bogovi su se bezbrojno umnožili, a ljudi obožavaju bogove koji god im se tako nadaju.

Proces rastućeg *teksira* postaje jasan kada uporedimo opći tok islamskog mišljenja kroz historiju s mišljenjem evropske civilizacije. Do posljednjih vremena islamsko mišljenje bilo je karakterizirano težnjom prema jedinstvu, harmoniji, integraciji i sintezi. Veliki muslimanski mislioci vladali su mnogim disciplinama, još su im se doimale kao grane jednog stabla *tevhida*. Nikada nije bilo nikakve kontradiktornosti između astronomije i zoologije, ili fizike i etike, ili matematike i prava, ili misticismizma i logike. Sve je bilo upravljeno istim načelima, zato što je sve potpadalo pod Božiju sveobuhvatnu stvarnost.

Historija evropskog mišljenja okarakterizirana je suprotnim trendom. Iako je unitarno mišljenje prevladavalo u srednjovjekovlju, od tada pa nadalje su se disperzija i multiplicitet stalno povećavali. Renesansni ljudi mogli su znati mnogo o svim naukama i u isto vrijeme imati ujedinjujuću viziju. A u današnje vrijeme svako je ekspert u nekom sitnom polju specijalizacije, a informacije se eksponencijalno povećavaju. Rezultat je međusobna neshvatljivost i univerzalni nesklad. Nemoguće je uspostaviti bilo kakvo jedinstvo razumijevanja, te se ne odvija stvarna komunikacija među specijalistima u različitim disciplinama. Kako ljudi nemaju ujedinjujuće principe, posljedica je sve veće mnoštvo ciljeva i bogova, sve intenzivniji haos.

Svako obožava nekog boga. Niko ne može opstati u totalnom vakuumu, bez cilja, bez značaja, bez smisla, bez orijentacije. Bogovi koje ljudi obožavaju su one referentne tačke koje daju značenje i kontekst njihovim životima. Razlika između tradicionalnih i modernih predmeta obožavanja je ta da je u modernitetu gotovo nemoguće podrediti sve manje bogove vrhovnom bogu, a, kada se to i uradi, vrhovni bog biva proizveden od strane ideologija. To svakako nije Bog *tevhida*, Koji je apsolutna i vrhovna stvarnost, pored koje ništa drugo nije stvarno. Međutim, može postojati imitacija Boga *tevhida*, posebno kada religija ulazi u polje politike.

Bogovi u svijetu *teksira* su brojni. Spominjanje nekih od važnijih zapravo bi bilo nabranjanje određenih mitova i ideologija našeg vremena – sloboda, jednakost, evolucija, progres, nauka, medicina, nacionalizam, socijalizam, demokratija, marksizam. No, možda su najopasniji oni bogovi koje je teško prepoznati. Oni imaju bezazlena imena kao što su njega, komunikacija, potrošnja, razvoj, obrazovanje, informacije, životni standard, menadžment, model, planiranje, proizvodnja, projekt, resurs, usluga, sistem, blagostanje.

Oni koji ne misle da te riječi igraju ulogu bogova, trebaju pogledati djelo *Plastic Words* Uwe Poerksena. Podnaslov knjige je instruktivniji: *The Tyranny of a Modular Language*. Poerksen objašnjava da je moderna upotreba jezika – upotreba koja je postigla dominaciju nakon Drugog svjetskog rata – proizvela grupu riječi koje su se pretvorile u najrazornije tirane što je svijet ikada vidio. On ih ne naziva “bogovima”, jer piše kao lingvist i očigledno nema interesa za teologiju. Uprkos tome, on ih označava “tiranima”, a to je dobar prijevod za božansko ime u Kur’anu *Džabbār*. Kada se ovo ime upotrebljava za Boga, ono znači da Bog ima apsolutnu upravljačku moć nad Kreacijom. “Tiranija” postaje loša stvar kada je potražuju stvorenja, jer to ukazuje na to da pokušavaju uzurpirati Božiju moć i autoritet. U slučaju plastičnih riječi, moć je uzurpirana od strane riječi koje oblikuju raspravu o društvenim ciljevima.

Kao što Poerksen ističe, ove tiranske riječi imaju najmanje trideset zajedničkih karakteristika. Najvažnija je da nemaju definicije, iako imaju auru dobrote i korisnosti oko sebe. U lingvističkom smislu, to znači da imaju mnogo konotacija, ali bez denotacije. Ne postoji takva stvar kao što je “njega”, ili “blagostanje”, odnosno “životni standard”, mada ove riječi za većinu ljudi ukazuju na mnoštvo dobrih stvari. One su apstraktni pojmovi koji djeluju kao naučni, tako nose auru autoriteta u svijetu u kojem je nauka jedan od najvažnijih bogova. Svaki od njih pretvara nešto neodređeno u neograničen ideal i budi beskrajne potrebe. Čim se potrebe probude, doimaju se očiglednim te se brzo pretvaraju u nužnosti. Kur’an kaže da je Bog bogat, a da su ljudi siromašni i potrebiti spram Boga. Danas, ljudi se osjećaju siromašnim i potrebitim spram ovih malih tirana.

Oni koji govore u ime plastičnih riječi stječu moć i prestiž, jer oni predstavljaju nauku, slobodu i progres. Kao rezultat, izdvojeni glasovi su ignorirani i marginalizirani, pošto, pomišljamo, samo bi potpuni idiot bio protiv njege i razvoja. Svi moraju slijediti one čiji je jedini interes brinuti se za nas i pomagati nam da se unaprijedimo.

Ulema koja govori u ime ovih mini-bogova su “eksperti”. Svaka od ovih plastičnih riječi postavlja ideal i podstiče nas da mislimo da nam samo eksperti mogu pokazati kako ga dostići, tako da moramo njima povjeriti naše živote. Moramo oponašati naučnu ulemu, koja će odrediti šerijate za naše zdravlje, blagostanje i obrazovanje. Ljudi tretiraju iskaze eksperata kao fetve (pravno obavezujuća mišljenja o stvarima Šerijata). Ako eksperti postignu konsenzus (*idžmā*) da moramo uništiti zajednicu kao žrtveni prinos za razvoj, tada nemamo izbora nego slijediti njihov autoritet. Ulema zna najbolje.

Svaka plastična riječ čini druge riječi nazadnim i zastarjelim. Mi možemo biti ponosni na obožavanje ovih bogova te će nas svi naši prijatelji i kolege smatrati prosvijetljenima kad god recitiramo odgovarajuće litanije u njihovu slavu. Oni koji još uvijek uzimaju starog Boga za ozbiljno mogu sakriti ovu sramnu činjenicu obožavanjem novih bogova zajedno sa starim. I očigledno, mnogi ljudi koji nastavljaju tvrditi kako obožavaju starog Boga iščašit će Njegova učenja, tako da će se činiti kako nam i On govori da služimo tim novim bogovima.

Cilj intelektualnog razumijevanja

Razumijevanje prirode lažnih bogova uvijek je bilo središnje pitanje za intelektualne nauke, ipak, to ne može biti briga *prenesenih* (tradicionalnih) nauka. Ne može se prihvatiti *tevhid* na osnovu oponašanja, što će reći da to stoji izvan domena prenesenog naučavanja. *Tevhid* mora biti shvaćen ako ljudi vjeruju u njega, čak i ako je

njihovo razumijevanje daleko od savršenog. Veći dio intelektualne tradicije bavio se objašnjavanjem *tevhida* i načinom na koji se pojašnjavaju temelji vjere – Bog, meleci, knjige, poslanici, Sudnji Dan i “mjerjenje, tog Dana, dobra i zla”. Kako muslimani razumijevaju ove temelje? Zašto bi trebali vjerovati u njih? Istinska vjera nikada ne može biti slijepo vjerovanje, već predanost onome za što se stvarno zna da jeste istinito.

Pri razmatranju o Bogu i drugim temeljima vjere u svjetlu *tevhida* važno je objasniti ne samo ono što oni jesu već i ono što nisu. Kada ljudi ne znaju šta Bog jeste, lahko im je zapasti u naviku obožavanja lažnih bogova, a to ih ostavlja bez zaštite protiv *teksira* modernog svijeta, mnoštva bogova za koje moderni načini razmišljanja zahtijevaju da im služe.

Ono što je upadljivo u vezi sa savremenim susretom islama s modernitetom jeste da muslimanima nedostaje intelektualna priprema za nošenje s ovom situacijom. Muslimanski mislioci – uz nekoliko časnih izuzetaka – ne dovode u pitanje legitimitet modernih bogova. Umjesto toga, oni raspravljaju o najboljem načinu da im služe. Drugim riječima, misle da islamsko društvo mora biti modificirano i prilagođeno postizanju ideala koje su predstavili bogovi moderniteta, a posebno oni označeni plastičnim riječima. To znači da bezbroj modernih muslimana zauvijek traga za najboljim načinom da dovedu svoje društvo u sklad s odbacivanjem *tevhida*.

Mnogi muslimani danas prepoznaju kako je Zapad platio previsoku cijenu za modernizaciju i sekularizaciju. Oni vide da su razne društvene krize nastale u svim moderniziranim društvima i shvaćaju da su ove krize na neki način povezane s gubitkom religijske tradicije, krajnjom besmislenošću modernog života te devalvacijom etičkih i moralnih smjernica. No, većina tih istih ljudi nam govori da je islam drugačiji. Islam može usvojiti tehnologiju i tehnološko znanje i iskustvo – progres, razvoj i stručnost – uz očuvanje vlastite moralne i duhovne snage i izbjegavanje društvene dezintegracije Zapada. Drugim riječima, oni misle da muslimani mogu zaboraviti *tevhid*, krenuti putem *teksira* i ne snositi negativne posljedice.

Ovdje je posebno iznenađujuće u kojoj mjeri savremeni muslimani očito misle da islamski poredak može biti nametnut uz pomoć modernih država, s njihovom historijski besprimjernom moći za indoktrinacijom i prisilom. Aktuelni pokušaji da se to učini jasno pokazuju da “islamsko” društvo lahko može biti pretvoreno u još jednu verziju monstruoznih totalitarizama koji bijahu uveliko karakteristika modernog svijeta. Rasprostranjenost birokratije, tehnologije i svjetonazora *teksira* te njihovog prodornog ugrožavanja ljudskih odnosa znači da je svijet sve više i više dehumaniziran, opredmećen i otvoren za manipulaciju. Tradicionalna moralna ograničenja nose malu težinu pred institucijama moderniteta, posebno u vrijeme krize – a kada nije bilo krize?

Činjenica da toliko mnogo ljudi misli kako islam može cvjetati i istovremeno usvojiti bogove moderniteta pokazuje da su izgubili viziju *tevhida* koja je oživljavala islamsko mišljenje. Oni ne umiju vidjeti da je sve međusobno povezano i ne razumiju da obožavanje lažnih bogova podrazumijeva raspad svake vrste reda – kvarjenje ne samo pojedinaca i društva već i prirodnog svijeta. Drugim riječima, kada ljudi odbijaju služiti Bogu kako *sāmā* stvarnost zahtijeva da Mu služe, oni ne mogu ispuniti svoje ljudske dužnosti. Kada ljudi odbijaju živjeti u harmoniji s transcendentnim principima koji određuju način na koji stvari zapravo jesu, tada izazivaju kaos i nered u prirodnim i društvenim sredinama. Kur’an sumira taj proces u sljedećem ajetu: “Pojavio se razvrat na kopnu i na moru zbog onoga što ljudske ruke

učiniše” (30:41). “Razvrat” (*fasād*) definiran je kao nedostatak “ispravnosti” (*ṣalāh*), a ispravnost je cjelovitost, zdravlje, balans, harmonija, koherentnost, red, integracija i jedinstvo individualnih, društvenih i kozmičkih razina. To se može uspostaviti samo kroz *tevhid* ili “svođenje stvari na jedno”.

Odbacivanje Tradicije

Ozbiljne prepreke sprečavaju oporavak intelektualne baštine. Ovo se može uočiti na društvenom nivou u raznovrsnim uvjerenjima i stavovima koje su usvojili moderni muslimani kao rezultat njihovog gubljenja intelektualne neovisnosti i njihove slijepe imitacije normi sadržanih u idealima, institucijama i strukturama modernog svijeta. Među tim preprekama jesu politizacija zajednice, monolitne interpretacije islamskih učenja i nepromišljeni pristanak na ideološko propovijedanje muslimanskih prvaka. Možda najdublja i najopakija od ovih prepreka, međutim, jeste generalni trend odbacivanja svega osim najpovršnijih ukrasa islamske tradicije.

Poput drugih religija, islam je izgrađen na Tradiciji, pri čemu mislim na ukupnu sumu prenesenog i intelektualnog naslijeđa. Ipak, mnogi muslimani ne vide kontradikciju između vjerovanja u bogove moderniteta i prihvatanja autoriteta Kur’ana i Sunneta. Da bi stekli takvo gledište, moraju zanemariti 1300 godina islamske intelektualne historije i pretvarati se da nikome ne treba pomoć velikih mislilaca iz prošlosti da razumije i protumači Kur’an i Sunnet.

Moramo imati na umu da je jedina univerzalno prihvaćena dogma u modernom svijetu odbacivanje Tradicije. Veliki poslanici moderniteta – Descartes, Rousseau, Marx, Freud – slijedili su razne bogove, ali su se svi složili da stari bogovi više nisu bili ni od kakve koristi. Po islamskom svjetonazoru, Božiji poslanici zagovaraju *tevhid*. Poslanici moderniteta zagovaraju *teksir*. Božije jedinstvo jedino se može odbaciti izmišljanjem drugih bogova kako bi Ga zamijenili.

U islamskoj teologiji, Bog je *qadim*, “Pradavni” ili “Vječni”. On je bio oduvijek i bit će zauvijek. U modernitetu, bogovi su novi. Da bi ostali novi, moraju se mijenjati, odnosno često modificirati. Novo se uvijek preferira nad starim, koje je “prevladano” i “zaostalo”. Nauka stalno iznalazi nova otkrića, a tehnologija konstantno nudi nove izume koji ubrzo postanu nužnosti. Sve što nije u procesu obnavljanja smatra se mrtvim.

Ime za ovog boga noviteta je “originalnost”. On vlada određivanjem novih stilova i modela, a njegovi svećenici se nalaze posvuda, posebno u reklamiranju i masovnoj indoktrinaciji. Modni eksperti / *mudžtebidi* govore ženama šta odijevati, a mijenjaju svoje *fetve* / mišljenja svake godine. U svijetu umjetnosti evidentno i otvoreno obožava se Originalnost kao najviši bog. Ili, uzmimo za primjer moderni univerzitet, gdje profesori često donose najnovije teorije čim stignu iz Pariza.

Najveća opasnost odbojnosti spram Tradicije, što je uobičajeno među modernim muslimanima, jeste ta da su prihvatili božanstvo noviteta – poput mnogih drugih – bez ikakvog razmišljanja o tome šta čine. Što se njih tiče, muslimanski mislioci i intelektualci nisu imali ništa da kažu u posljednjih 1300 godina. Oni bi željeli zadržati svoj muslimanski identitet, ali promišljaju, da bi se to uradilo, dovoljno je zadržati svoju odanost prema Kur’anu i Sunnetu, a ignorirati njihove velike interpretatore.

Za takve ljude, vladajući bogovi su progres, nauka i razvoj. Oni smatraju da znamo mnogo više o svijetu negoli ljudi drevnih vremena, jer “mi” imamo nauku. Naravno,

oni sami nemaju nauku, samo su čuli i povjerovali da je naučno znanje stvarno znanje. Malo znaju o ciljevima i metodama nauke, a ne znaju ništa o islamskoj intelektualnoj tradiciji. Oni su slijepi imitatori u intelektualnim pitanjima, to jeste na nivou na kojem bi trebali stremiti vlastitom razumijevanju. Što je još gore, to je selektivno oponašanje, pošto jedino prihvaćaju autoritet “naučnika” i “stručnjaka”, a ne i velikih muslimanskih mislilaca iz prošlosti. Ako je Einstein nešto rekao, to mora biti istina, ali ako su al-Ghazālī ili Mullā Šadrā nešto rekli, tada to ne može biti istina, jer to nije naučno.

Na kraju, neka mi bude dozvoljeno ukazati na to da osnovni problem modernog islama, problem prisutan u svakoj religiji, jeste da vjernici pate od onoga što se tradicionalno naziva “složeno neznanje” (*džabl murakkab*). “Neznanje” jeste ne znati. “Složeno neznanje” znači ne znati da ne znate. Ogroman broj muslimana ne zna šta je islamska tradicija, ne znaju kako misliti islamski i ne znaju da ne znaju. Prvi korak u liječenju neznanja jeste prepoznati da ne znate. Kada ljudi prepoznaju vlastito neznanje, mogu započeti “traženje znanja” (*talab al-‘ilm*) – potragu koja, kao što je Poslanik rekao, “jeste dužnost svakog muslimana”, i doista, može se pomisliti, svakog ljudskog bića.

Nikakav oporavak intelektualne tradicije neće biti moguć dok pojedinci ne poduzmu vlastite korake. Tradicija nikada ne može biti oporavljena oponašanjem ili zajedničkom akcijom, jedino može pojedinačnom posvećenošću i ličnim ostvarenjem. Vlade i komiteti ne mogu započeti rješavanje ovog problema. Razumijevanje ne može biti nametnuto ili propisano, ono može rasti samo u srcu.

Abstract The Gods of Modernity

William C. Chittick

In the paper, the author shows how the mores of intellect brought about by modernity are rarely congruent with the Islamic teaching, since nothing that characterizes modernity is *tawheed*. Therefore, he calls the characteristic features of modernity *taktheer*, i.e. multiplication of things and confirmation of multitude of gods, which is literally contrary to *tawheed*, i.e. reducing things to one, in fact, the confirmation of God’s oneness, and that is the first principle of Islamic thinking. Understanding the nature of multitude of gods has always been central for intellectual sciences, while modern time and modern thinking lack a united orientation. Perhaps the biggest obstacle for Muslims in dealing with modernity is a general trend of rejecting everything but the most superficial ornaments of the Islamic tradition. The author consequently says that the Tradition can never recover by imitation or joint action, but only by individual dedication and personal achievement, because understanding cannot be imposed or prescribed, it can grow only in the heart.

Key words: modernity, Islamic teaching, *tawheed*, *taktheer*, (Islamic) intellectual sciences, Tradition